

«Geçiş Dönemi Toplulukları İçin Teorik Bir Çerçeve - I - » Üzerine

BİRİKİM'in 13. (Mart) sayısında yayımlanan A. Savaş Akat'ın «Geçiş Dönemi Toplulukları İçin Teorik Bir Çerçeve -I-» isimli yazısına Z. Toprak'ın yönelttiği eleştirileri ve bu eleştirilere karşı A. Savaş Akat'ın cevabını birlikte yayımlıyoruz. Her iki yazının da bilimsel tartışma üslubu içinde olması ve yazarların tartışılan soruna daha bir aydınlık getirebilmek için kendi açılarından gösterdikleri ilginin olumlu bulunacağına inanıyoruz.

Asaf Savaş Akat'ın *Birikim* (Mart 1976-No. 13) de yer alan teorik ön çalışma niteliğindeki incelemesi ülkemizde teorik soyutlama düzeyindeki çalışmalara yeni bir boyut kazandırmaktadır. Geçiş dönemi toplumsal kuruluşlarının güncellik kazandığı bir dönemde az gelişmiş ülkelere özgü modellerin oluşturulması, bu ülkelerin «klasik» gelişim modellerine oranla çok daha karmaşık yapıları nedeniyle araştırmacıları çetin sorunlarla karşı karşıya bırakmaktadır. Bu tür toplumsal kuruluşlarda, önceki yüzyıllardan farklı olarak, içsel dinamiğin yanı sıra güçlü bir dış işlevin de göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Bugün artık emperyalizm olgusundan soyutlayarak az gelişmiş ülkelere özgü model kurmak imkânsızlaşmıştır. Akat da inceleme-sinde bu gerçeği vurgulayarak işe başlıyor: «Kapitalist üretim tarzının evrensellik kazandığı anda (emperyalizm) kapitalizm-öncesi üretim ilişkilerinin hâkim olduğu toplumların kapitalizme 'geçiş' döneminin analizi.»

Modele girilmeden önce kavramsal kategorilere açıklık kazandırılması, özellikle Türkiye gibi bu tür soyutlamaların henüz yerleşmediği bir ortamda, zorunluluk kazanıyor. Nitekim Akat'ın genel hatlarıyla çizmiş olduğu soyutlama düzeyleri incelemenin boyutlarının saptanmasında okuyucuya büyük kolaylık sağlıyor. Türkiye'nin bir çok tarihsel gerçeğini içeren modele eleştirilerimizi yöneltmeden önce biz de bu tür kavramlar üzerinde biraz durma gereğini duyuyoruz.

Teorik soyutlama düzeyinde yapılan çalışmalarda, araştırmacıların genellikle karşılaştıkları güçlüklerden biri de (yazıda belirtilen), teorik bir kavram olan **üretim tarzı** ile, ampirik ve deskriptif

ekonomik ve toplumsal kuruluş (formation économique et sociale) ve **sömürü tipi** (type d'exploitation) kavramlarının ayırımıdır. Marx'ın verdiği bilimsel anlam, «sosyal-ekonomik şekillenmenin ileriye doğru gelişen çağları»¹ (époque progressive de la formation sociale économique) olarak **üretim tarzı** kavramı somut toplumların farklılıklarını açıklayamaz; **en geneli** yansıtır, diğer yönleriyle çok farklı toplumlar arasındaki ortak unsurları içerir. Kavramın **teorik** değeri bundan ileri gelir. Somut toplumların somut incelenişinde hiç bir zaman kullanılamaz, **ancak böyle bir incelemeyle doğrulandığı oranda değer kazanır**. Bunun dışında;

«Bu soyutlamaların, kendi başlarına, gerçek tarihten ayrı olarak ele alınacak olursa, hiç bir değeri yoktur. Olsa olsa tarihsel malzemenin daha kolaylıkla sınıflandırılmasına, birbirini izleyen özel katların (strates particulières) belirlenmesine yarar. Yoksa, hiç bir şekilde, felsefe gibi, bir reçete, tarihsel devirleri birbirlerine uydurmağa yarayan bir şema vermezler.»²

Genellikle düşünülen yanılığın bir diğeri, yukarıda belirtilenlerin bir sonucu olarak, üretim tarzı kavramının değişik anlamlarda, özellikle somut toplumdaki **«üretim biçimi»** (manière de produire) anlamında kullanılmasından ileri gelir. Üretim biçimi Marx'ın geliştirdiği teorik kavram, üretim tarzından başka bir şeydir; somuttur, ampiriktir. Bu yanılığın Marx'ın öngördüğü «ileriye doğru gelişen çağları», yani **üretim tarzlarını**, başka bir nitelik taşıyan **toplumsal kuruluşlarla** bir tutmaya, aynı düzeye yerleştirmeye sevkeder.

«Bu yanılığın ayrıca hakim üretim tarzıyla, eski üretim tarzlarının, ya da mekanik, yan (annexes) üretim tarzlarının eklemeleri anlamında marjinal toplumsal kuruluşların **kalıntılarını** bütünüleştirmeye (intégration) sevkeder. Oysa bu kalıntılar **'hakim'** üretim tarzının tümleyen parçalarıdır (partie intégrante) ve **'hakim'** üretim tarzı tarafından büyük ölçüde şartlandırılmış ve değiştirilmiştir. Bu nedenle köklerini aldıkları yok olmuş üretim tarzından büyük ölçüde **başka şeylerdir.**»³

Jean Suret-Canale buna şöyle bir örnek vermektedir.

«A.B.D.'nin güney eyaletlerinde 19. yüzyıl-

da köleci sömürü tipi görülür. Bu, köleci, ya da Marx'ın terminolojisi kullanılacaksa 'antik' üretim tarzının belirtisi değildir, bilâkis kapitalist üretim tarzının bir parçası olarak değerlendirilmelidir.»⁴

Yukarıdaki soyut kavramlar dizisinden şöyle bir sonuç elde ediyoruz. «Hakim» üretim tarzı kendinden önceki üretim tarzlarından kaynaklanan «kalıntıları» artık kendi bütünselliği içinde biçimlendirmekte, eritmektedir. Diğer bir deyişle «talî üretim tarzları» «aslı» yapılarına tümüyle yabancılaşmakta, üretim tarzı niteliklerini yitirmektedir. Geriye her geçen gün «hakim» üretim tarzının üzerlerinde etkinliğini arttırdığı, kendine uyumlu kıldığı, özlerine yabancılaşmış «üretim biçimleri», «üretim ilişkileri» kalmaktadır.

Jean Suret-Canale'dan farklı olarak, Maurice Godelier ise üretim tarzı kavramını daha «liberal» değerlendirme eğilimi gösteriyor.* Toplumsal kuruluşlarda biri aslı olmak üzere birçok üretim tarzının bir arada bulunabileceğini, fakat aslı üretim tarzının diğerlerini kendi yeniden üretimiyle az çok bütünleştireceğini ileri sürüyor.⁵ Aslında, son çözümde, her iki düşünür de **bağımsız, özerk** bir yeniden üretim sürecinde olan «talî» üretim tarzlarından söz edilemeyeceğinde birleşiyorlar.

* Godelier'nin üretim tarzlarının geliştirilmesi üzerine düşünceleri ilginçtir:

«Birçok Formen yorumcusu, Cermenler, Slavlar vb. ile ilgili olarak «üretim tarzı» terimini kullandığında Marx'ı izlemekte tereddüt ediyorlar. Marx'ın «üretim tarzı»yla değil, herşeyden önce mülkiyet biçimleriyle (formes de propriété) ilgilendiğini ve üretim tarzı kavramını gereken titizlikle kullanmadığını ima ediyorlar. Bu Marx için, mülkiyet ilişkilerinin ancak belirli bir üretim sürecinde gerçek varlık kazandığını ve üretim biçimleri antikleştikçe, kapitalist üretim tarzının tekdüzelğine karşın, daha da özgül (particuliers) biçimler aldığını unutmak demektir. Demek ki üretim tarzlarının sayılarını çoğaltmakta, hattâ bu kavramı iki belirgin üretim tarzı arasındaki geçiş şekillerine de uygulamakta hiç bir sakınca yoktur.»

Maurice Godelier'nin önsözü, *Sur les sociétés précapitalistes*, Paris, Editions sociales, 1973. s. 61, dipnot.

Etienne Balibar ise üretim tarzlarının birbirini izleyişini kesintili süreklilik olarak görür, «üretim tarzları arasındaki geçiş şekillerini benimsemez.

«Tarihsel sürekliliğin yerini devamsızlığa, ani dönüşümlerle (devrim) değişen, birbirini izleyen anlık değişmez yapının durumlarına bırakan bir dönemsel ayırım vardır. Dönüşümü doğuran çelişki ancak bu değişmezlikle, diğer bir deyişle karşıt terimlerin sürekliliği ile ifade olunabilir. Yapının bu durumları üretim tarzlarıdır, ve toplum tarihi, üretim tarzlarının kesintili bir birbirlerini izleyişine indirgenebilir.»

Louis Althusser, Etienne Balibar, *Lire le Capital*, II, Paris, Maspero, 1973, s. 83-84.

İNCELEMENİN ELEŞTİRİSİ

Küçük Meta Üretiminin Teorik Boyutları

İncelemede her ne kadar kavramsal titizlik gösteriliyorsa da küçük üreticiliğin Klasiklerce yeterince açıklığa kavuşturulmamış oluşu ve özellikle az gelişmiş ülkelere özgü geçiş dönemlerinde karmaşık toplumsal yapılarda içerilişi nedeniyle, birçok araştırmacının karşılaştıkları sorunlar doğrultusunda, Akat'ı da kavramsal ikilemlerle karşı karşıya bıraktığı kanısındayız. Kurulan teorik çerçevede küçük meta üretiminin teorik boyutlarının saptanmasında biz bir ölçüde güçlük çekiyoruz. Küçük meta üretimi kimi yerde karşımıza «aslı» bir üretim tarzı olarak çıkıyor. Örneğin:

«Kimi toplumlar için hâkim kapitalizm-öncesi üretim tarzı feodalite olur, öbürleri için Asya üretim tarzı, başkaları için **küçük üreticilik**, hattâ ilkel toplum.» s. 24.

Kimi yerde «talî» bir üretim tarzı olarak değerlendiriliyor, ya da değerlendirildiği söyleniyor. Örneğin:

«Hiçbir zaman tek başına var olmamakla beraber bir üretim tarzının aslı öğelerini taşıyan küçük meta üretimi ikincil (talî) bir üretim tarzı olarak kabul edilmiştir.» s. 23

Kimi yerde ise «kısa dönemde dahi kendini hâkim ilişki olarak yeniden-üretme ihtimali» olmaması nedeniyle,

«...bir küçük meta üretim tarzı var mıdır? Genellikle bu soruya verilen cevap olumsuzdur: küçük üreticiliğin tâbi bir üretim ilişkisi olduğu, bu nedenle bir üretim tarzı kabul edilemeyeceği söylenir.» deniyor.

Bu tür ikilemler bir yana bırakılırsa, birçok yerde küçük üreticiliğin üretim ilişkisi düzeyinde değerlendirildiği vurgulanmasına rağmen, kullanılan kategorilerden, (tüccar sömürsü, tüccar sınıfı, istikrarlı yeniden üretim dengesi, aydın sınıfı, devletçilik v.b.) küçük üreticiliğin modelde «üretim tarzı» doğrultusunda geliştirildiği izlenimini elde ediyoruz. Bu nedenle, eleştirilerimizde, araştırmanın bütünselliği ışığında, küçük üreticilik için geliştirilen kategorilerin ne ölçüde, teorik soyutlama düzeyinde, geçerlilik kazanacağını tartışıyoruz.

Sömürü Biçimi - Tüccar Sömürsü

Üretim tarzını belirleyen temel unsur doğrudan üreticiler (üretken emekçiler), üretken olmayanlar ve maddî üretim araçları arasında öngörülen ve yeniden üretilen **üretim ilişkilerinin niteliğidir**. «Üretim araçlarına sahip üretken olmayan bir sınıfın varlığı ve faaliyeti, işleyişinin —bu nedenle toplumsal üretimin— organik (gerekli) şartı olan her üretim tarzı, toplumsal emeğin bir sömürü biçimi (mode d'exploitation) dir. Bunun sonucu olarak üretim tarzlarının sorunsalı, temelde, sömürünün tarihsel şekillerinin bir sorunsalıdır.»⁶

İncelemede küçük meta üretimi sömürü biçimi olarak «tüccar sömürsü» kabul ediliyor. «Eşitsiz Mübadele» başlığı altında bir zaman kesidi içerisinde sömürünün var olacağı —(P<P') ve (S₁+S₂+...S_n)— ve süreç içerisinde istikrarlı bir

dengenin oluşacağı $\left(\frac{S_1}{M_1} = \frac{S_2}{M_2} \dots = \frac{S_n}{M_n} \right)$

kanıtlanıyor.

Her iki olgu da bu istikrarlı dengenin **yeniden üretim dengesi** olması için yeterli sayılamaz. Eşitsiz mübadelenin iktisat-ıçı kendini yeniden üreteceği burada ancak varsayılabilir. Oysa ürünler artan ölçüde mübadele alanına girip metaya dönüştükçe salt bir emek-değer teorisi geçerlik kazanmaya başlar. Mallar, giderek, içerdikleri toplumsal bakımdan gerekli emekle orantılı olarak mübadele edilirler. **Eşitsiz mübadele eşit mübadeleye dönüşür**. Diğer bir deyişle, tarihsel süreç içerisinde «tüccar sömürsü»nün kendini yeniden-üretmesi olanaksızdır.

«Tüccar sermayesi olarak sermayenin bağımsız ve hâkim gelişimi, üretimin sermayenin tabiyetine girmemesi ile, bu nedenle, sermayeden aynı zamanda bağımsız bir yabancı üretim tarzı üzerinde gelişen bir sermaye ile, aynı anlama gelir.»⁷

Oysa ürünü metaya dönüştüren ticarettir. Ürünler mübadele süreci içerisinde mübadele değeri, meta, para olarak gelişirler.⁸

«Tüccar sermayesinin gelişimi üretime artan nisbette mübadele-değeri için üretim karakteri verir ve ürünleri artan nisbette metaya dönüştürür.»⁹

Bu nedenle, tüccarın el koyduğu artık ürünle üretimin gelişmişlik düzeyi ters orantılıdır.* Çünkü ticaret üretime mübadele-değerine yönelik bir nitelik kazandırır. Marx, Kapital'in 3. cilt 20. bölümünde «Tüccar Sermayesi hakkında tarihsel gerçekler» başlığı altında bu soruna eğilmektedir. Marx'ın deyişiyle «Üretim az gelişmişliği oranında tüccarın elinde parasal zenginlik toplanır ya da tüccar zenginliğinin özgül bir biçimi olarak görülür.»¹⁰

«Tüccar sermayesinin bağımsız gelişiminin kapitalist üretimin gelişimiyle ters orantılı oluşu yasası, temel kazançlarını, bundan böyle, yerli ürünlerin ihracıyla değil, fakat ticaret ya da iktisaden gelişmemiş toplumların ürünlerinin mübadelesini artırarak ve

* İncelemede Marx'tan yapılan alıntıya (22 No.lu dipnot) da değinilerek «toplumsal yeniden-üretim nesnel koşulları mübadele değerindeki keyfiliği tüccar sermayesi lehine ortadan kaldırdığı yazılıyor. s. 28. Dipnotta belirtildiği gibi *tüccar lehine* bu gelişim ancak süregelen mübadele ve mübadele amacıyla yeniden üretimin başında (at first) geçerlidir. Cümleden de çıkarılabileceği gibi *ilerki safhalarda* bu keyfiyetin giderek azalması üretici ve tüketici lehine —yani *tüccar aleyhine*— gelişecektir. Altıntının yapıldığı Kapital bölümü bu görüşü açıkça doğrulamaktadır.

her iki üretici ülkeyi sömürerek gerçekleştiren Venedik, Cenova, ve Hollandalıların giriştikleri ticaretin tarihinde özellikle belirgindir. ... Yürütülen ticaretin tekeli, ve onunla birlikte bu ticaretin kendisi, mübadelenin her iki ucunda sömürdücü ve geri kalmışlıkları onun varlığının nedeni olan halkların ekonomik gelişimi oranında çözümlenir. Ticaretin devamına gelince, bu, ticaretin özel bir kesiminin, ve onun yanısıra saf tüccar ulusların egemenliğinin ve onların ticaretin devamına bağlı genel ticarî zenginliklerinin çöküşü görünümündedir. Bu, kapitalist üretimin ilerlemesiyle tüccarların sanayi sermayesine bağımlı olmalarında ifade bulan özel bir şekildir.»¹¹

Marx'dan yaptığımız alıntılarda açıkça belirtildiği gibi, teorik soyutlama düzeyinde, **tüccarın varlığının nedeni olan meta, kapitalist sömürünün dışında bağımsız bir tüccar sermayesinin mezar kazıncılığına da üslenmektedir**. Ürünler metaya dönüştükleri oranda «tüccar sermayesi» ve giderek «tüccar sömürsü» kapitalist üretim ilişkileriyle bütünleşir, diğer bir deyişle özgü nitelikleri yok olup gider.

Tüccar sömürsünün yeniden üretiminde karşımıza çıkan diğer bir engel üretim araçlarının mülkiyeti sorunudur. Tüm insanlık tarihi sömürünün üretim araçlarının mülkiyetinden soyutlanamayacağını gösterir. Köleci, feodal, «Asya tipi», kapitalist üretim tarzlarında sömürü üretim araçlarının mülkiyetine sahip bir toplumsal sınıf tarafından gerçekleştirilmiştir. Ve bunlara toplumsal sınıf vasfını kazandıran kendilerini yeniden üretebilmeleridir. Üretken olmayan bir kesimin (modelde «tüccar sınıfı») maddî üretim araçlarına sahip olmadan ve **iktisat-dışı yollara baş vurmada** «artık ürüne» kendini yeniden üretebilecek şekilde el koyamaması gerekir.

Tüccar sömürsünde yeniden üretim ve sömürü kategorilerinde üretim araçlarının mülkiyeti sorunları çözülmekçe de «tüccarın metaları küçük üreticilerden satın alırken ödediği fiyat, küçük üreticinin kendisini yeniden-üretmesi için gerekli olan fiyattır» tarzında bir genellemeye gitmek bizce olanaksızdır.*

Üretim Güçlerinin Gelişmişlik Düzeyi

Üretim tarzını belirleyen ikinci unsur üretim ilişkilerinin varlığının temeli olan **maddî üretim güçlerinin niteliğidir**. Her üretim tarzı belirli üretim ilişkilerinin etkisi altında üretim güçlerinin geçirdikleri eğilimsel dönüşümlerle (transformations tendancielles) belirlenir. Modelde, **şimdilik**, küçük üreticilikte üretim güçlüklerinin gelişmişlik düzeyi

* Üretim tarzlarının üretim ilişkileriyle ilgili diğer bir sorunsalı «sömürüye karşı koyma»dır. Etienne Balibar *Cinq études du matérialisme historique*, Paris, Maspero, 1974. s. 118. Küçük üretici-tüccar «sınıfı» ilişkilerinin bu açıdan da değerlendirilmesi gerekir.

yi üzerinde durulmamıştır. Küçük üreticiliğin üretim tarzı olarak değerlendirilebilmesi için bu sorunun da irdelenmesi gerekecektir.

Üst Yapısal Biçimler

Son olarak, her üretim tarzı, üretim ilişkilerinin sürekli yeniden üretimi için gerekli «üst yapısal» biçimlerle (hukuksal, siyasal, ideolojik) belirlenir. İncelemede bu soruna «Devlet» başlığı altında değiniliyor, giderek, küçük meta üretiminin üst yapısal kurumu olarak «devletçilik»e ulaşıyor,* «devletçilik, tarım kesiminde küçük üreticiliğin yaygın ve belirleyici ilişki olduğunun de facto bir ispatıdır» deniyor.

Üst yapısal düzeyde ilk eleştiriyi küçük üreticilikle devletçilik arasındaki doğrusal nedenselliğe yöneltebiliriz.

«Devletçiliğin ortaya çıkışı, tarım kesiminde artığın temerküz ettiği bir sınıfın mevcut olmadığına bir delildir. Eğer böyle bir sınıf varsa (örneğin feodalite), özel teşebbüsün yapamadığı yatırımları devletin yapmasına gerek yoktur; artığı toplayan sınıf süratle bu artığı sanayi yatırımlarına dönüştürebilir.» s. 32.

«Feodaliteden kapitalizme geçen toplumların, bu dönüşümde geç de kalsalar, aradaki farkı süratle kapatabilmelerini örnek verebiliriz: Almanya ve Japonya.» s. 35.

Böylece «tarım kesiminde artığın temerküz ettiği bir sınıf (örneğin feodalite)»ye devlet kapitalizminin yolu kapalı tutuluyor. Oysa incelemede verilen her iki örnekte -Japonya ve Almanya-**

* İncelemede kullanılan devletçilik teriminin «devlet kapitalizmi» ile eş anlamlı olduğu kanısındayız. Devletçilik —étatisme— literatürde, genellikle, devlet kapitalizminin giderek dönüştüğü türlerden biri olan «bürokratik devlet kapitalizmi» için kullanılır. Böyle bir toplumsal kuruluşta gelir dağılımı büyük ölçüde iktidara yakınlık ile orantılıdır. Dar bir bürokratik devlet seçkinleri ayrıcalıklı durumdadır ve devletin el koyduğu ekonomik artıktan yüklüce bir pay alırlar. Bunlara sınıf diyemeyişimizin temel nedeni geçici olmalarıdır. Seçkinlerin ayrıcalıklı durumlarının gelişimi ve güçlenişi kapitalist sınıfın oluşumunun potansiyel kaynaklarından biri olarak görülür. Tek parti sistemi bu tür devlet kapitalizminin belirgin özelliklerindedir. Devlet kapitalizmi, «kapitalist olmayan kalkınma yolu» yanısıra, «ulusal özel kapitalizm» (national private capitalism) ya da «teknelci devlet kapitalizmi» (Hindistan ve Brezilya'da olduğu gibi) doğrultusunda gelişebilir. Bak. Tamas Szentes, *The Political Economy of Underdevelopment*, Budapest, Akadémiai Kiado, 1971, s. 315-318.

** Japonya'da Meyci döneminde devlet birçok ekonomik alanda başı çekmiştir. Demiryollarının büyük bir kısmının yapımına devletçe girilmiştir. Özel kesimin bu alandaki çabaları devletçe tanınan kilometre garantileriyle teşvik görmüştür. Devlet, bankalar, sigorta şirketleri kurmuş, sanayi fuarları, teknik okullar

feodalizmden kapitalizme geçişte güçlü devlet sektörleri oluşmuştur. Japonya'da Meyci dönemi, Almanya'da siyasal birlik öncesi Prusya hükümetleri devlet kapitalizminin tipik örnekleridir. Bugün artık devlet kapitalizmi feodalizmden kapitalizme geçiş almasıklarından biri olarak değerlendirilmektedir.¹²

Aydın «Sınıfı»

Üst yapısal düzeyde ikinci bir eleştiri «aydın sınıfı» ile ilgilidir. İncelemede aydınların «taşındıkları ideolojiyi devlete el koyarak hâkim ideolojî haline getirebildikleri ölçüde bir sınıf niteliği» kazanabilecekleri belirtiliyor.

Üretim araçlarının sahibi olmayan ve ayrıcalıklı maddî durumunu ancak, bölüşüm ilişkilerini, mevcut üretim ilişkilerini iktisat-dışı (politik), dış -(exogenous) yollarla zorlayarak düzenleyen, bağımsızlığını ve yeniden üretimini devam ettiremeyen, ve toplumsal nesnel görevi, herşeyden önce, üretim ilişkilerini geliştirmek ve toplumsal akışkanlığı arttırmak olan bu toplumsal tabaka (aydınlar ya da bürokrasi) ergeç, geçici faktörlerin etkisi ötesinde, gelir dağılımındaki eşitsizliği devam ettiren siyasal iktidarı yitirecektir.¹³ Aydınlar yeni, bağımsız bir toplumsal sınıf olamaz. Ya, gelişen kapitalist toplumda burjuvaziyle kaynaşacak, ya da sosyalist gelişim sürecinde, seçkin niteliğini yitirerek yok olup gidecektir.

SONUÇ

Eleştirilerimizi toplarsak sonuç olarak:

1. Bağımsızlığını koruyup kendini yeniden üretmedikçe, üretim araçlarının mülkiyetine sa-

açmıştır. Devletin kurduğu fabrikalar arasında iplik fabrikası, iplik çekim fabrikası, tarım makinaları fabrikası, çimento fabrikaları, cam fabrikası, demir çelik kompleksi, tuğla fabrikası, dokuz modern maden ocağı, gemi tezgâhları sayılabilir. 1880'lerden sonra bu fabrikaların özel kesime devri başlamıştır.

Bak. Angus Maddison, *Economic Growth in Japan and the USSR*, London, 1969, s. 9-34.

Almanya için de aynı şeyler söylenebilir. 1815'den itibaren Prusya hükümeti sanayi ve ticareti geliştirme görevini üstlenmiştir. 1815-1845 döneminde Ticaret ve Sanayi Bakanlığı Müsteşarlığında bulunan Beuth, Prusya'nın sanayileşmesinde rol oynayanların başında gelir. Dış Ticaret Sekreteri Rother (1820-1848) dokuma, değirmencilik, demir-çelik, kimya sanayilerinin de bir sıra devlet işletmesini denetlemiştir. 1865'de Devletin demiryollarındaki payı yüzde 59'u bulmaktadır. Prusya Devletinin ekonomik faaliyetleri 1840-50'lerden itibaren, demiryollarına yoğun iştirak yanı sıra Zollverin'in kuruluşuyla tüm Almanya'yı kapsamı içersine almıştır.

Bak. Maurice Niveau, *Historie des faits économiques contemporains*, Paris, PUF, 1970, s. 92-97.

hip olmadıkça ne tüccar ne de aydın «toplumsal sınıf» olabilirler.

2. «Tüccar sermayesi», —kapitalist sömüründe artık-değerden aldığı pay dışında— artık-ürüne el koyarak kendini yenileyemedikçe, diğer bir deyişle istikrarlı bir yeniden-üretim dengesi kuramadıkça, «tüccar sömürüsü» diye bir kategori oluşturulamaz. Eşitsiz mübadele, ürünler metalaştıkça, giderek «eşdeğerlerin mübadelesi»ne dönüşür.

3. Üretim tarzı sorunsallarından biri de sömürüye karşı koyma, yani sınıf mücadelesidir. İnsanlık tarihinde küçük üreticilerle tüccarlar arasında böyle bir mücadele kategorisi görülmez. Kurulan modelde de menfaat çatışması sömür «sınıflar» —tüccar, büyük toprak sahibi ve bürokrasi— arasındadır. Sömürülen sınıf —küçük üreticiler— menfaat çatışmasında yer almaz.

4. Üretim tarzı, «maddî üretim güçlerinin belirli gelişmişlik derecesine tekâbülden eden (Marx)» üretim ilişkileriyle açıklanabilir, yoksa mülkiyet biçimleri, Devletin şekli ve rolü gibi toplumsal gerçeğin değişik yönlerini yansıtan belirtilerle değil... Bu sonuncu unsurlar şüphesiz üretim ilişkileriyle bağıntılıdır ve bu ilişkilerin durumunun değerlendirilmesinde değerli göstergelerdir, fakat

hiç bir zaman özünü oluşturamazlar.¹⁴ Küçük meta üretiminin dayandığı maddî üretim güçlerini «klasik» üretim tarzları dizisindeki düzeylerden ayıran bir gelişmişlik boyutu görülemez. Küçük üreticilik teknolojik tarihin herhangi bir çağında o dönemin hâkim üretim tarzı ile birlikte karşımıza çıkabilir.

İncelemeye yönelttiğimiz eleştiriler erken olabilir. Araştırmanın diğer bölümleri henüz yayınlanmamış bulunuyor. Ancak, bu nedenle, eleştirilerimizi mümkün olduğu kadar incelemenin bütünselliğinden soyutlanabilecek yönlere kaydırmaya çalıştık. Temel kaygumuz yapıcı bir eleştiriye yönelmek, özellikle ülkemiz açısından birçok doğruyu içeren modeli herhangi bir «faydacılık» özleminden uzak tarihsel maddeciliğin ışığı altında değerlendirmektir. Asaf Savaş Akat'ın bu değerli çalışması (ve devamı) ülkemizde, teorik soyutlama düzeyindeki bilimsel araştırmalar alanında önemli bir boşluğu dolduracaktır. Ancak «Klasikler» ve bu tür model çalışmalarını ışığında tarihsel maddeciliğin temel kavramlarının Türkiye'deki boyutları saptanabilir. Bu, somut olguların somut incelemesinin önemsenmeyeceği anlamına gelmez. Geliştirilen bu tür modeller somutta doğrulandığı ölçüde geçerlik kazanacaktır. ■

¹ Karl Marx, *Ekonomi Politîğin Eleştirisine Katkı*, Ankara; Sol Yayınları, 1970, s. 24.

² Karl Marx, *L'Idéologie allemande*, Paris; Editions sociales, 1971, s. 51-52.

³ Jean Suret-Canale'in önsözü, Amady Aly Dieng, *Classes sociales et mode de production esclavagiste en Afrique de l'ouest*, CERM No. 114, Paris, 1974, s. II.

⁴ Jean Suret-Canale'in giriş notu, E. Medvedev, *Le régime socio-économique de l'Inde ancienne*, CERM No. 17, Paris, 1969, s. 2.

⁵ Maurice Godelier, *Horizon, trajets marxistes en anthropologie*, Paris, Maspero, 1973, s. 83-84.

⁶ Etienne Ballibar, *Cinq études du matérialisme historique*, Paris, Maspero, 1974, s. 118.

⁷ Karl Marx, *Capital*, Cilt 3, Moscow, Progress Publishers, 1971, s. 327-328.

⁸ *Ibid*, s. 328.

⁹ *Ibid*, s. 327.

¹⁰ Karl Marx, *Capital*, C. 3, s. 326

¹¹ *Ibid*, s. 328-329.

¹² Mieczyslaw Falkowski, *Les problèmes de la corisance du Tiers monde vus par les économistes des pays socialistes*, Paris, Payot, 1968, s. 177-180.

¹³ Tamas Szentes, *The Political Economy of Underdevelopment*, Budapest, Akadémiai Kiado, 1971, s. 274-276.

¹⁴ Jean Suret-Canale'in önsözü, *Sur le «mode de production asiatique»*, Paris, Editions Sociales, 1974, s. 6.